

ВІДГУК
офіційного опонента
Гояна Ігоря Миколайовича,
доктора філософських наук, професора,
професора кафедри філософії, соціології і релігієзнавства
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
на дисертацію Волошина Романа Олексійовича
на тему «Історична та колективна пам'ять
як чинник геополітичного самовизначення сучасної України
(історико-філософський аналіз)»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
зі спеціальності 033 Філософія, галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота Волошина Романа Олексійовича на тему «Історична та колективна пам'ять як чинник геополітичного самовизначення сучасної України (історико-філософський аналіз)» спрямована на системний історико-філософський аналіз феноменів історичної та колективної пам'яті як одних із структуротворчих вимірів соціальної реальності, що відіграють визначальну роль у процесах формування національної ідентичності та стратегічного самовизначення сучасної України. У межах представленого дослідження пам'ять концептуалізується не лише як форма збереження та трансляції соціального досвіду, а як комплексний соціокультурний і політичний механізм продукування смислів, легітимації ціннісних орієнтацій та моделювання репертуарів колективної дії. Актуальність обраної проблематики зумовлена трансформацією безпекового середовища, повномасштабною збройною агресією росії проти України, трансформацією гуманітарного простору та посиленням ролі політик пам'яті у внутрішньо- і зовнішньополітичному вимірах розвитку держави. У контексті конкуренції історичних наративів і гібридних форм протистояння колективна пам'ять конституює соціальні структури політичної мобілізації, суспільної консолідації та цивілізаційного самовизначення української державності. У цьому контексті робота є надзвичайно актуальною для наукового осмислення механізмів функціонування історичної і колективної пам'яті, значення історичних наративів у сфері міжнародних відносин та вироблення стратегій національної консолідації і соціокультурного розвитку, спрямованих на посилення національної ідентичності та інтеграції суспільства.

Попри значну кількість досліджень, у сучасному науковому дискурсі поняття колективної пам'яті залишається концептуально відкритим і характеризується різноманіттям підходів до трактування його соціокультурних, політичних та смислотворчих функцій. Відтак, представлена до захисту дисертаційна робота актуалізує потребу в уточненні теоретико-концептуальних

підвалин колективної пам'яті як політико-ціннісного ресурсу у процесі націєтворення, формування національної ідентичності та геополітичного самовизначення України в контексті міжнародного визнання. Власне тому дисертаційне дослідження Волошина Романа Олексійовича є актуальною науковою відповіддю на запит українського суспільства щодо консолідації національної пам'яті, посилення національної ідентичності та формування стратегічного самоусвідомлення в умовах сучасних викликів безпеки, міжнародної політики та соціокультурної трансформації.

Отже, є усі підстави вважати, що подане дисертаційне дослідження є актуальним як для філософської науки, так і для інших галузей соціогуманітарного знання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення та висновки, сформульовані в дисертації, відповідають нормативно встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України щодо такого виду досліджень та мають достатній теоретичний, методологічний та емпіричний рівень обґрунтування. Це підтверджується, насамперед, використанням досить широкої джерельно-інформаційної бази за темою дисертації, яку становлять теоретико-методологічні здобутки як українських, так і зарубіжних учених, а також матеріали вітчизняних та міжнародних конференцій, інтернет-ресурси, тощо. Список використаних джерел складає 293 найменування, з них 72 – публікації іноземною мовою.

Насамперед варто відзначити чітку та логічну структуру дисертаційної роботи, яка відповідає поставленим меті і завданням дослідження і включає вступ, три розділи (кожен із яких поділений на підрозділи), висновки, список використаних джерел. Розроблене дисертантом методичне забезпечення дослідження дозволило виконати поставлені завдання та отримати науково переконливі результати, що свідчить про здатність автора до самостійного і комплексного наукового аналізу. Концептуальні ідеї та теоретичні положення дисертації викладено логічно, послідовно та аргументовано. Добір і застосування наукових методів дослідження демонструють високий рівень методологічної компетентності здобувача. Загальний обсяг кваліфікаційної наукової роботи становить 203 сторінки, з яких 175 сторінок займає основний текст.

Перший розділ «Теоретичні та методологічні підстави дослідження пам'яті та націєтворення» розпочинається зі своєрідного рефлексивного акту автора (с.18), спрямованого на обґрунтування методологічного апарату дисертаційного дослідження, який, на нашу думку, є послідовним, цілісним та внутрішньо узгодженим. З метою всебічного осмислення багатовимірного характеру колективної пам'яті як соціокультурного та політичного феномену автор застосовує міждисциплінарний підхід, вдало інтегруючи герменевтичний, феноменологічний, дискурс-аналітичний, концептуальний, та деколонізаційний методологічні інструменти дослідження. Зокрема, застосування герменевтичного підходу дозволило автору досліджувати колективну пам'ять та геополітичні інтенції українського народу як складової самосвідомості української нації, тоді як гендерний підхід використовувався

для виявлення асиметрій у репрезентації досвіду чоловіків та жінок у формуванні колективної пам'яті та процесах націєтворення.

Також виправданим, на наш погляд, є використання у роботі деколонізаційного підходу з огляду на історичні реалії України, що, в свою чергу, свідчить про усвідомлене врахування автором історичних чинників у методологічній архітектоніці дослідження. Застосований підхід дав змогу автору простежити вплив колоніального минулого України на культурні і історичні наративи, а також на формування національної свідомості.

У цілому варто відзначити, що автор не просто використовує джерельну базу та розроблений попередньо методологічний інструментарій, а досить обережно і критично імплементує їх у власне дослідження. Зокрема, дисертант зазначає, що «свідомо не використовує у дослідженні історіографічні джерела, створені науковцями совєтської школи, оскільки гуманітаристика Совєтського Союзу існувала обособлено в ізоляції від світового інтелектуального дискурсу, всі зусилля істориків цього періоду зводились до створення «ідеологічно коректної» версії минулого» (с.22). Обґрунтування авторської позиції здійснюється з опорою на доробок сучасних українських дослідників, зокрема А. Любка та Р. Мокрик (с.22).

Обґрунтуванню теоретичних засад філософського дослідження проблем пам'яті і націєтворення, а також створення ядра поняттєвого апарату дослідження і вивчення еволюції ідей, що стосуються таких феноменів, як нація, пам'ять, ідентичність присвячений підрозділ 1.1. Беручи за основу озвучену на зламі ХХ і ХХІ століть Дж. Мейсом настанову про «необхідність уникнення загроз горизонтального розвитку досліджень «шляхом фактографування, без належного філософського осмислення, без набору ключів, якими можна відімкнути «скриньку Пандори», якою може стати історія України» автор звертається до такого феномену, як «нація», наголошуючи при цьому, що попри те, що саме слово «нація» було в обігу на землях західного світу протягом століть, перші розмісли про націю як народ з'являються в працях таких мислителів, як Г. В. Гегель, Дж. Мілль, Й. Г. Фіхте, закладаючи підґрунтя для подальшої кристалізації поняття, яким його використовують в наші дні. Дисертант наголошує, що нація є продуктом модерної доби, а процес формування націй розпочався в Західній Європі ще з часів Французької революції (с.26). Що стосується України, то для аналізу феномену «нація» автор пропонує звернутися до праць таких діячів, як В. Антонович, О. Бочковський, М. Грушевський, М. Костомаров, В. Липинський, М. Міхновський, О. Потебня та інших. За основу ж власної позиції щодо визначення нації, що склала теоретичну основу дослідження автор виділяє визначення, які були подані науковцями А. Ренан та Б. Андерсон (с.28)

Не менш важливим, на наш погляд є піднята автором проблема верифікації досліджень, які пов'язані з поняттям пам'яті. Як зауважує сам дисертант, «його цікавить пам'ять у соціальному вимірі» (с.26), наголошуючи при цьому, що «пам'ять є не фіксованим відтворенням минулого, а конструктором, який з більшою чи меншою динамічністю, проте безперервно, реконструюється відповідно до актуальних потреб і цінностей спільноти» (с.29). При цьому дослідник зазначає, що предметом його наукового зацікавлення виступатимуть такі форми соціальної пам'яті, як колективна,

оскільки вона є інструментом конструювання нації (с. 29); історична пам'ять, яку він пропонує розглядати із таких позицій, як: 1) історична пам'ять більш об'єктивна, ніж колективна, і ґрунтується на реальних історичних подіях, які відбулися в минулому і завершилися, і пантеоні героїв, які були реальними історичними постатями; 2) історична пам'ять не синонімічна історії: попри те, що історична пам'ять ґрунтується на дослідженні минулих подій, проведеному в академічній площині і з урахуванням критеріїв науковості, вона проходить крізь «соціальні рамки», крізь фільтр суб'єктивного сприйняття і досвіду; 3) на відміну від історичної, колективна пам'ять апелює до цінностей і емоцій; 4) на протигагу історичній, у колективну пам'ять також входить набір міфів, образів, символів, які можуть апелювати до реальних історичних подій і постатей, але не обов'язково; 5) Історичну пам'ять можна вважати колективною в тому контексті, що історична пам'ять є пам'яттю суспільства, а не конкретного індивіда (с.29). При цьому, дисертант вважає за доцільним у своєму дослідженні опиратися на підхід П. Рікьора, озвученого у своїй праці «Пам'ять. Історія. Забування», оскільки саме він «дозволяє уникнути редукації пам'яті до простої образності чи психологічного механізму і готує ґрунт для подальшого аналізу відносин між пам'яттю, історією та забуттям» (с.31).

Цікавим і концептуально доречним є розгляд поняття політики пам'яті як феномена, безпосередньо пов'язаного з історичною та колективною пам'яттю. У дослідженні запропоновано авторський підхід до аналізу політики пам'яті як цілісного явища, а також через окремі її аспекти, що, на переконання автора, дає змогу відповісти на питання: як саме держава формує ставлення до певних історичних подій та яким чином здійснюється вшанування пам'яті історичних постатей (с.32).

Беручи за основу твердження Масловскі Н. та Шептицького А., що колективна пам'ять «дає усвідомлення спільного минулого, спільного існування, вона становить передавання цінностей і взірців поведінки» дисертант піддає філософському осмисленню поняття ідентичності. Попри те, що ідентичність є трансдисциплінарним поняттям, яке має безліч тлумачень і підходів до визначення, автор зосереджує свою увагу виключно на національній ідентичності, наголошуючи, що це саме той «конструкт, який сформовано під впливом колективної пам'яті й на якому базується геополітичне самовизначення українців» (с.33). Завершується розділ методологічно вмотивованими заувагами автора щодо хронологічних меж використаного історичного матеріалу та інтерпретацій, запропонованих істориками, які представляють різні часові періоди, що засвідчує уважність дослідника до проблеми історичної репрезентативності.

Отже, перший розділ є теоретично насиченим та методологічно виваженим фундаментом дослідження. Незважаючи на дискусійність окремих положень, що є природною характеристикою такого роду наукових досліджень, він забезпечує необхідний інструментарій для подальшого аналізу пам'яті як активного чинника формування стратегічних орієнтацій держави, цивілізаційного вибору та міжнародної суб'єктності України.

У другому розділі «Нація і пам'ять як чинники формування ідентичності» здійснено концептуальний аналіз історичної та колективної пам'яті, політики пам'яті як релевантних детермінант формування національної ідентичності й

ключової складової процесів націєтворення, що забезпечує дослідженню відповідний історико-філософський вимір. Автор пропонує масштабну реконструкцію еволюції процесів націєтворення, інтерпретуючи їх крізь концепцію трьохетапного формування націй та аналізуючи її релевантність в українському контексті, що уможливило простеження тягlosti проблематики націєтворення в межах різних філософсько-історичних і культурних парадигм.

У підрозділі 2.1 автор, спираючись на теоретичні моделі націєтворення, репрезентовані у працях М. Грох, О.Бочковський, Я. Грицак та І. Гирич, демонструє структурну відповідність процесів формування української нації загальній концепції поетапного становлення модерних націй (с. 80). Водночас здобувач аргументовано окреслює історико-соціальну специфіку цих процесів, зумовлену тривалим періодом бездержавності та включеністю українських земель до складу різних імперських політико-адміністративних систем, що спричинило асиметрію політичних ресурсів і фрагментарність інституційного розвитку. Концептуально значущим є акцент на ролі культурних ініціатив, механізмів самоорганізації громадянського суспільства та поступової політизації культурної солідарності як чинників становлення політичної суб'єктності.

У підрозділі 2.2 дисертант обґрунтовує думку, що, що політика пам'яті в Україна формується на перетині дій державних інституцій, експертних спільнот і громадських ініціатив, що дозволяє трактувати її як поле взаємодії інституційних, дискурсивних і соціокультурних чинників. Автор зазначає, що впродовж перших десятиліть незалежності така політика відображала конкуренцію між альтернативними історичними наративами, що в свою чергу, демонструє плюральність історичної пам'яті як соціально-структурного феномену. Після 2014 року – подій Революції гідності та початку російської військової агресії – спостерігається посилення інституційної координації та нормативного впорядкування політики пам'яті: державні механізми інституціалізації, меморіалізаційні практики та трансформація публічного простору сприяли формуванню більш узгоджених «канонічних» інтерпретацій історичних подій. Водночас автор наголошує, що така уніфікація має обмежений характер: простір для публічних дебатів, альтернативних прочитань і конфліктів пам'яті зберігається, що свідчить про багаторівневу та динамічну природу суспільної пам'яті. Загалом, дисертант зазначає, що політика пам'яті виконує не лише внутрішню ідентифікаційну функцію, а й впливає на формування зовнішньо політичних пріоритетів, образів союзників і ворогів, а також на процеси міжнародної легітимації держави.

У третьому розділі «Геополітичне самовизначення України. Міжнародне партнерство, європейська та свроатлантична інтеграція, участь у процесі розбудови миру: сучасний стан» автор, спираючись на попередньо опрацьований матеріал та тезу про визначальну роль історичної та колективної пам'яті у формуванні української національної ідентичності, політики пам'яті та процесах націєтворення, концентрує свою увагу на проблематиці геополітичного самовизначення України. Дослідник аргументовано показує, що саме через двосторонні міжнародні відносини та участь у політико-економічних і безпекових союзах національна ідентичність виходить за межі внутрішнього дискурсу, проходячи перевірку на суб'єктність у глобальному просторі. У

центрі уваги авторської аргументації перебуває теза, що геополітичне самовизначення України не є суто наслідком поточних політичних рішень або реакцією на зовнішні виклики, а формується на перетині колективної пам'яті, історичних наративів та ціннісних орієнтацій українського суспільства. Такий підхід дозволив автору показати, що національна ідентичність виступає структурним чинником зовнішньополітичної суб'єктності, забезпечуючи стійкість і послідовність зовнішньополітичних стратегій навіть у контексті глобальної динаміки, безпекових ризиків та трансформацій міжнародних відносин. Методологічно автор поєднує історико-соціологічний аналіз із геополітичною перспективою, що уможливило комплексне вивчення взаємозв'язку між пам'яттю, ціннісними орієнтаціями та поведінкою держави на міжнародній арені.

Здійснюючи у підрозділі 3.1 аналітичний огляд парадигми «Схід-Захід» автор обґрунтовує свою позицію в тому, що Україна приналежна до західного світу, що зумовлюється історичною і колективною пам'яттю та ціннісними орієнтирами, які протягом тривалого часу формувалися у свідомості українців (с.153). Обґрунтовуючи ідею, що процес міжнародного визнання держави можна позиціонувати, як свого роду, четвертий етап націстворення – етап зовнішнього визнання (с.162), автор вносить на розгляд пропозицію щодо розширення традиційної триетапної концепції формування націй. Озвучена дослідником теза має цілком логічне підґрунтя, органічно імплементуючись та гармонійно відображаючись у структурній когерентності представленого дослідження, демонструючи взаємозв'язок між внутрішніми процесами консолідації національної ідентичності та зовнішньополітичною суб'єктивністю держави.

У підрозділі 3.3 автор, демонструючи високий рівень критичного мислення та філософської рефлексії аргументовано констатує ключову роль спільної історичної пам'яті, як «політико-ціннісного ресурсу» у міждержавному співробітництві, наводячи і аналізуючи приклади європейської та євроатлантичної інтеграції України, де спільна історична пам'ять виступає чинником поглиблення партнерських відносин, водночас підкреслюючи її стратегічну значущість для міжнародної інтеграції та формування зовнішньополітичної суб'єктності України.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження.

Грунтовний аналіз сучасних літературних джерел у поєднанні з системною та послідовною організацією дослідницької роботи, здійсненою із застосуванням сучасних наукових методів, свідчить про високий рівень достовірності отриманих результатів дисертаційного дослідження. Використання концепцій, ідей та текстів інших авторів здійснено з належним посиланням на відповідні наукові джерела та оформлено відповідно до встановлених академічних стандартів. Дисертаційне дослідження розкриває значну кількість положень, що вирізняються науковою новизною, а авторська позиція здобувача представлена у контексті методологічного обґрунтування.

До наукових здобутків дисертаційного дослідження можна віднести: концептуалізацію історичної та колективної пам'яті як чинника геополітичної суб'єктності; інтерпретацію геополітичного самовизначення як результату

тривалого процесу смислової кристалізації історичного досвіду; поєднання історико-філософського аналізу з проблематикою сучасної політики пам'яті; розгляд пам'яті як механізму подолання колоніальних наративів.

Наведений перелік результатів дослідження не є вичерпним. Зазначене свідчить про високий рівень достовірності та наукової новизни дослідження, а також про ґрунтовну обґрунтованість його наукових положень, висновків і рекомендацій. Таким чином, наукова новизна дисертації засвідчує високий науковий рівень авторського осмислення та аналітичного підходу до окресленої в роботі проблематики.

Практичне значення дослідження полягає в можливості його застосування для формування державної політики у сфері пам'яті, утвердження національної та громадянської ідентичності, розвитку міжнародного співробітництва та реалізації стратегічних комунікацій.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Текст дисертації повністю відповідає меті та дослідницьким завданням. Аналіз змісту опублікованої анотації засвідчує її відповідність ключовим положенням, викладеним у тексті дисертації. Анотація та текст дисертації оформлені відповідно до вимог «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами).

Виклад матеріалу відповідає вимогам наукового стилю, вирізняється логічністю та структурованістю. Висновки дисертації відповідають змісту основних дослідницьких завдань.

Оформлення дисертації відповідає вимогам, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40. Аналіз тексту дисертаційної роботи свідчить про дотримання автором вимог академічної доброчесності.

У роботі подано посилання на відповідні джерела при використанні ідей, розробок, тверджень і відомостей, а також надано достовірну інформацію про результати наукової роботи, використані методи дослідження і джерела інформації.

Повнота викладу наукових положень та висновків у наукових публікаціях. Основні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладені автором у трьох фахових виданнях України категорії Б; розділі колективної монографії та чотирьох наукових працях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Дисертаційне дослідження Волошина Романа Олексійовича, як і будь-яка науково дослідницька робота, має низку дискусійних питань і положень, які потребують більш детального опрацювання, проте, в цілому, не знижують наукової цінності представленої роботи та не впливають на загальну позитивну оцінку виконаної роботи. Зокрема:

1. В обґрунтуванні новизни дослідження (с.14) зазначається, що так звані «неісторичні нації» формуються у три етапи, а також пропонується доповнити цю модель четвертим етапом – етапом міжнародного (зовнішнього) визнання, який інтерпретується як тривалий процес інституціалізації ідентичності.

Водночас залишається незрозумілим, чому автор застосовує означення «так звані» щодо «неісторичних націй» і яке саме теоретичне підґрунтя стоїть за використанням цього терміна. Поняття потребує чіткого визначення та концептуального обґрунтування. Крім того, дискусійним виглядає трактування міжнародного визнання як обов'язкового та самостійного етапу націєтворення, оскільки воно стосується передусім державності та її міжнародно-правового статусу, а не процесу формування національної ідентичності як такої. Відтак запропонована інтерпретація потребує додаткової аргументації та теоретичної конкретизації.

2. У дисертації історична пам'ять постає насамперед як чинник консолідації спільноти та самовизначення особистості. Водночас у сучасному філософському дискурсі вона розглядається і як простір конфліктів, множинних інтерпретацій і конкуренції наративів. Доцільним було б системніше проблематизувати потенційно деструктивний вимір пам'яті та її здатність не лише інтегрувати, а й фрагментувати соціальні структури.

3. Дисертація позиціонується як історико-філософський аналіз, однак категорія «геополітичного самовизначення» частково функціонує в площині політичної теорії. Доцільним було б чіткіше окреслити, чи розглядається геополітика як емпіричний вимір міжнародних відносин, чи як світоглядна категорія, що виражає цивілізаційний вибір. Це уточнення посилює б концептуальну чистоту роботи.

4. У дисертації, зокрема в підрозділі 2.2, автор активно звертається до аналізу символіки та символічних практик. Водночас у роботі не окреслено методологічного інструментарію, який дозволив би системно осмислити цей матеріал. З огляду на це, доцільним видавалося б використання семіотичного підходу, що забезпечив би глибший аналіз символічних структур, їх значень та функціонування в контексті націєтворчих процесів.

5. Певну увагу в контексті методології дослідження привертає питання нормативності у трактуванні геополітичного самовизначення України. Автор переконливо обґрунтовує європейський вектор українського історичного розвитку як такий, що має внутрішню історичну логіку та закономірність. Водночас у тексті подекуди поєднуються елементи аналітичного опису історико-сміслових процесів із оцінними судженнями щодо їхньої ціннісної пріоритетності. У цьому зв'язку більш чітке розмежування описового та нормативного рівнів аргументації могло б сприяти підвищенню методологічної прозорості дослідження та ще більшій концептуальній визначеності авторської позиції.

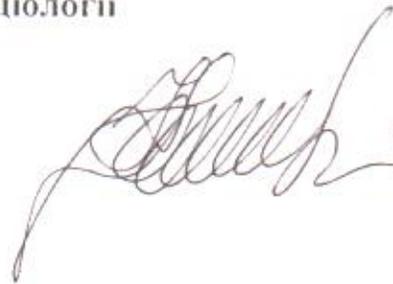
Незважаючи на викладене, вважаю за доцільне підкреслити, що висловлені зауваження мають, здебільшого, дискусійну та рекомендаційну спрямованість, а виявлені недоліки та побажання, насамперед, окреслюють можливі перспективні напрями подальшої наукової роботи і творчих пошуків у царині досліджень кола питань, пов'язаних із вивченням історичної та колективної пам'яті як чинника геополітичного самовизначення сучасної України.

Висновок про відповідність дисертації вимогам Порядку присудження наукових ступенів. Дисертаційна робота Волошина Романа Олексійовича на тему «Історична та колективна пам'ять як чинник

геополітичного самовизначення сучасної України (історико-філософський аналіз)» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., № 44 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 341 від 21 березня 2022 р., №502 від 19 травня 2023 року та №507 від 03 травня 2024, а її автор, Волошин Роман Олексійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 «Філософія» у галузі знань 03 «Гуманітарні науки».

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, соціології
і релігієзнавства Карпатського
національного університету
імені Василя Стефаника

Ігор ГОЯН

